

Prof. dr IVO FABINC, Ekonomski fakultet »Boris Kidrič«, Ljubljana

IMPLIKACIJE MARKSOVE KRITIKE TEORIJE SPOLJNE TRGOVINE D. RIKARDA NA SAVREMENU EKONOMSKU MISAO

PODSTICAJ I MOTIV ISTRAŽIVANJA

U svom teorijskom radu sukcesivno sam dolazio do spoznaje da je uspešna kritika teorije spoljne trgovine D. Rikarda moguća samo na osnovi prihvatanja i produbljiivanja kompleksa argumenata, kojima je Marks napadao teze svog velikog, njemu dostojnog protivnika. Značajno je teorijsko pitanje (s dalekosežnim posledicama) nije *da li se*, već *kako se* s Rikardom slažemo ili ne.

Trajni i raznovrsni Rikardov uticaj na razvoj teorijske misli na tom području i živ interes za teorijsku reinterpetaciju i Marksovih i Rikardovih ekonomskih kategorija i sistema mišljenja¹ opravdavaju reprodukciju ove značajne kontroverze prošlog veka. Tako se i najbolje upoznaje način kojim je Marks razvijao elemente teorije međunarodnih ekonomskih odnosa iz svojih opštih teorijskih spoznaja. Ujedno se proširuje osnova za trajnu ocenu njegove teorije međunarodnih ekonomskih odnosa.

U svojoj knjizi »Zaštitna politika«^{1a} upozorio sam na prvorazredni značaj koji je Marks pridavao Rikardovom zanemarivanju uticaja spoljne trgovine na profitnu stopu i skrenuo pažnju na neke nedovoljno uočene Marksove (i F. Engelsove) doprinose teoriji terms of trade i teoriji trgovinske politike. U svojoj »Kompoziciji teorije novca i kredita K. Marksa«^{1b} elaborirao sam njegovu kritiku Rikar-

¹ Poznato je kako je završilo dugogodišnje ignorisanje Marksova učenja u zapadnoj nauci. O širokom interesu za Rikardovo delo — često u želji da se zaustavi prodor marksističke misli — videti npr.: M. J. Gootreit: David Ricardo. Columbia University Press. New York i London 1975.

^{1a} I. Fabinc: Zaštitna politika u međunarodnim ekonomskim odnosima. Zagreb. Informator 1970.

^{1b} I. Fabinc: Kompozicija teorije novca i kredita Karla Marksa. Institut za spoljnu trgovinu, Beograd, 1976. Projekat za Narodnu banku Slovenije.

dove teorije uravnoteženja platnog bilansa u sklopu njegove novčane teorije. U »Strategiji međunarodnih ekonomskih odnosa«² posebnu sam pažnju obratio na mehanizam povezivanja nacionalnih procesa reprodukcije, još posebno sa nekih aspekata modifikovanog (Marksova) zakona vrednosti, i opredelio širi značaj pojma eksploatacije u međunarodnim ekonomskim odnosima.

U ovom članku sam pristupio povezivanju delova ovog istraživačkog procesa u celinu Marksove kritike Rikardove teorije spoljne trgovine, razvijajući i nove spoznaje, koje tek iz te celine izvire.

Analiza ove kritike okupljena je oko tri kontroverze i problema tzv. neekvivalentne razmene. Ona potvrđuje značaj koji je Marks pridavao Rikardovoj teorijskoj misli, ali i duboko neslaganje sa celinom njegove teorijske osnove i zgrade. Ako se tzv. teoriji komparativnih troškova izvuče ispod podnožja Rikardova teorijska osnova, ona jedva da zadržava značaj praktičnog modela politike spoljne trgovine davno prohujalog vremena.

Marksova misao, naprotiv, otvara širok spektar kvalitetno novih teorijskih i praktičnih pitanja s kojima se teorijska misao uhvatila u koštac tek poslednjih decenija. Ističući ovu novu skalu preokupacije u marksovima delima, članak želi da predstavi aktualnost Marksove misli i značaj njenog razvijanja u novim uslovima.

Tom prilikom bih želeo podvući širi značaj jugoslovenske misli o Marksovu delu na području teorije međunarodnih ekonomskih odnosa. Ona se razvija od pionirske rasprave Milentija Popovića³ u jednom kritičnom razdoblju jugoslovenske privrede i političke istorije, preko polemičkih rasprava šezdesetih godina J. Vilfana i J. Stanovnika, i kasnijih pokušaja rekonstrukcije Marksove teorije, sve do novijeg interesovanja i mlađe generacije ekonomista za Marksov opus na tom području. Kritička evaluacija tog značajnog rada generacija jugoslovenskih ekonomista tek će da usledi.

MARKS PROTIV RIKARDA U TEORIJI MEĐUNARODNIH EKONOMSKIH ODNOSA

Karl Marks je u svojim radovima izrekao ozbiljnu kritiku osnovnih teza Davida Rikarda o spoljnoj trgovini. Ta se kritika zasnivala na opštoj kritici Rikardove paradigme, ali ima i značajne autonomne crte. Ona je sastavni deo Marksove teorije o međunarodnim ekonomskim odnosima, koja — iako nedovršena — ima značajno mesto u ovoj grani teorijske misli.⁴

² I. Fabinc: Strategija međunarodnih ekonomskih odnosa. Beograd, 1976, izd. BIGZ.

³ Milentije Popović.

⁴ To što Marks nije napisao udžbenik o spoljnoj trgovini, ne opravdava podržavanje teze da ne postoji značajna ostavština originalne, u suštini zao-kružene šeme Marksove misli o međunarodnim ekonomskim odnosima, koja ima i danas visoku aktualnost.

Kritika koju Marks upućuje Rikardu je stvaralačka, jer iza nje stoji poštovanje prema velikom ekonomisti, iako se ovaj nalazi na drugim teorijskim i klasnim pozicijama. Ovaj odnos dobro izražava sledeća njegova misao, napisana upravo povodom kritičke analize Rikardovih teza o spoljnoj trgovini: »Rikardo čini sve te greške zato što hoće identičnost stope viška vrednosti i profitne stope da provede pomoću nasilnih apstrakcija. Vulgus je stoga zaključio da su teorijske istine apstrakcije koje protivureče stvarnim prilikama. Mesto da vidi obratno: Rikardo ne ide dosta daleko u pravilnoj apstrakciji i zato dolazi do pogrešne.«⁵

Rikardo podstiče Marksa, dok ga mnogi drugi, još posebno Prudon i Rikardov trabant MacCulloch, iritiraju. Rikardo je, često i ne želeći, otvorio pitanja na koja je trebalo dati trajnije odgovore. Rikardo je, osim toga, dao osnovu za praktične (neuspele) eksperimente u monetarnoj politici Engleske svog doba i bio oponent Maltusu u raspravama oko žitnih zakona. To je za Marksa — kao velikog poštovatelja znanja stečenog iz praktičnog iskustva — bio dovoljan povod za aktivno uplitanje u rasprave o ekonomskim događajima svog vremena.⁶

Marks pripisuje Rikardu kao osnovnu i istorijsku zaslugu to što je postavio pred ekonomsku nauku zadatak da sama sebe proveri:

a) u kojoj je meri uspela da osnovno i povezujuće načelo kapitalističkog sistema — da se vrednosti određuju radnim vremenom — poveže s kategorijom odnosa proizvodnje i prometa koje je ona u svom nastajanju razvila i,

b) da objasni protivurečnosti između prividnog i stvarnog kretanja sistema.⁷

A. Smit ne samo što u tome nije uspeo nego je ostao rastrojen u dualističkom odvojenom shvatanju unutrašnje, odnosno spoljne povezanosti sistema.⁸ Sledbenici Smita mogli su da se s podjednako

⁵ K. Marks: Teorije o višku vrednosti. II. Beograd 1954. Izdanje Kultura. str. 151.

⁶ Marksove misli i ocene o monetarnoj krizi Engleske sredinom XIX veka, o politici slobodne trgovine, kao i njegove živahne novinarske reportaže o privrednim i društvenim prilikama svog vremena, izvanredan su primer sposobnosti kako se može analiza privredne i društvene prakse impregnirati rezultatima fundamentalnih istraživanja. To u potpunosti važi i za F. Engelsa. Kako sumorno zvuči apsolutno razdvajanje političke ekonomije od ekonomike u interpretaciji, npr., A. Dragičevića, kao i pokušaji izolovanja ekonomike od svakog uticaja teorije radne vrednosti, Marksovih šema reprodukcije i rasprava o ekonomiji monopolističkog kapitalizma. (A. Dragičević: Klasična i suvremena marksistička politička ekonomija. U: Prilozi teoriji i praksi privrednog razvoja Jugoslavije. Zagreb, 1977. posebno str. 59. i sl.

⁷ K. Marks: Teorije II... op. cit. str. 15—16.

⁸ K. Marks: Teorije II... op. cit. str. 14—16.

malo odgovornosti oslanjaju bilo na »ezoterički ili na egzoterički deo njegovog dela«. ⁹

Sa ovih pozicija prilazi Marks kritici Rikardove teorije spoljne trgovine. Marks je izvanredno shvatio da je Rikardova teorija spoljne trgovine samo aplikacija njegove teorije vrednosti na određeno područje ekonomske teorije i prakse. ¹⁰ Kritikujući srž Rikardova opšteg teorijskog pristupa, Marks je istovremeno, i to nužno (baš tako) kritikovao njegovu teoriju spoljne trgovine.

Razlike između stavova Marksa i Rikarda na području spoljne trgovine nisu u načelu da se vrednost određuje radnim vremenom, nego u objašnjenju prividnog odstupanja prakse od ovog načela, a to je na prvoj razini pojavnog sveta odstupanje cena od vrednosti i odstupanje stope viška vrednosti od profitne stope. Na to se nadovozuju brojni fenomeni dinamike procesa društvene reprodukcije. To ujedno znači da je pravi spor mnogo dublji. Marksa ne zadovoljava verbalna saglasnost o načelu da se vrednost određuje radnim vremenom, jer ona ne sprečava »najšarenije i najprotivurečnije predodžbe o novcu«. ¹¹ Među ovim predodžbama je i Rikardovo nepoznavanje kategorije viška vrednosti i njegova ravnodušnost prema obliku vrednosti, što će ga, uz ostalo, dovesti ne samo do pogrešne teorije kapitala nego i do nerazumevanja ukupnosti mehanizma kojima se povezuju nacionalni procesi društvene reprodukcije.

Na posebnom području teorije međunarodnih ekonomskih odnosa, ove razlike u teorijskim pristupima ispoljiće se u tri velike kontroverze oko problemâ.

- a) uticaja spoljne trgovine na prosečnu profitnu stopu;
- b) načina uspostavljanja ravnoteže u spoljnoj trgovini;
- c) korisnosti spoljne trgovine za nacionalnu privredu i politike spoljne trgovine.

PRVA KONTROVERZA: UTICAJ SPOLJNE TRGOVINE NA PROSEČNU PROFITNU STOPU

Osnovna je Rikardova teza da spoljna trgovina ne menja opštu profitnu stopu u zemlji. Izuzetak može biti uvoz hrane i proizvoda nužne lične potrošnje. ¹²

Marksova antiteza glasi da spoljna trgovina može menjati opštu profitnu stopu u zemlji. ¹³

⁹ K. Marks: Teorije II... op. cit. str. 15. Time je zapravo definisan i značajan Marksov stav o unutrašnjem jedinstvu ekonomske nauke.

¹⁰ K. Marx: Teorije o višku vrednosti III. Beograd 1954. izdanje Kulture, str. 267. »...ovaj pomfletista akceptira Rikardova učenja o spoljnoj trgovini. Kod Rikarda ono služi samo kao dokaz njegove teorije vrednosti ili da pokaže da ona ne protivureči ovom učenju«.

¹¹ K. Marx: Kapital I. izd. Kultura. Zagreb. 1947; primedba 32 na str. 45.

¹² D. Rikardo: Načela političke ekonomije. Kultura Zagreb 1953. str. 69. i sl.

¹³ K. Marx: Kapital III. Kultura Zagreb. 1948. str. 79, 201. i sl.

Nema razlika između Marksa i Rikarda kad je reč o *uvozu hrane* i proizvoda nužne lične potrošnje. Taj uvoz može da *posredstvom uticaja na nadnice* menja opštu profitnu stopu u zemlji (iako se razlikuju njihova shvatanja kako do ovih promena dolazi).

Iz opšte Rikardove teorije proizlazi da *uvoz sirovina* ne menja opštu profitnu stopu u zemlji uvoznici.

To je odraz opšteg Rikardova shvatanja da profitna stopa ostaje nepromenjena bilo da vrednost predujmljenog kapitala pada bilo da raste. Ako se poveća vrednost predujmljenog kapitala, onda se povećava vrednost proizvoda, ali i onaj deo proizvoda koji sačinjava višak proizvoda (u Marksovoj terminologiji). Visina najamnine nije se promenila (što bi mogao biti slučaj kad se uvozi hrana) te se nije promenila, prema Rikardu, ni profitna stopa.

To je svakako posledica Rikardova nerazlikovanja rada i vrednosti rada, te nemogućnosti da kategoriju profitne stope izvede iz svoje teorije vrednosti. Stalno nastojanje da »prokrijumčari« u svoju analizu prosečnu stopu profita, a ne da je izvede iz procesa izjednačenja stopa profita u proizvodnim granama, dovelo je Rikarda do shvatanja da se profit može menjati samo u funkciji suprotnih promena u nadnicama. Ovo je shvatanje značilo pozitivan raskid s proširenom (i danas) tezom da svako povišenje nadnica izaziva povišenje cena, ali je ujedno onemogućilo razumevanje svih onih pojava u kapitalističkom ekonomskom sistemu u kojem dolazi do nužnog odstupanja vrednosti roba i njihovih cena (kao cena proizvodnje). Preskačući konstituisanje vrednosti u pojedinim proizvodnim granama (kao vrednosti na bazi društveno potrebnog radnog vremena), Rikardo je neposredno izvodio izjednačavanje profitne stope na bazi, po sebi ispravnog, principa raspodele ukupnog profita u srazmeri s primenjenim kapitalom. Sve je to uvuklo Rikarda u nerazmrsiv splet protivurečnosti i nedoslednosti, koje su se morale reflektovati u njegovoj teoriji spoljne trgovine.

Marks smatra da bi Rikardo bio u pravu samo ako bi se pod uticajem promena cena sirovina (općenito ili, po analogiji, iz uvoza) promenila u jednakom odnosu vrednost postojanog i promenljivog kapitala. Profitna stopa bi onda ostala ista, jer se ne bi promenio organski sastav kapitala.¹⁴ U svim drugim slučajevima, tj. u svim slučajevima kad se promeni organski sastav kapitala, menja se i profitna stopa.

Ovu misao Marks razvija dalje: »Popne li se cijena sirovine, onda od

$$\frac{v}{K} \text{ ili od } \frac{v}{p+pr} \text{ postaje } \frac{v}{K+d} \text{ ili } \frac{v}{(p+d)+pr}.$$

¹⁴ K. Marks: Teorije II... op. cit. str. 99 i sl.

Stoga profitna stopa pada. Zato, ako su okolnosti inače jednake, profitna se stopa diže i pada u obrnutom pravcu od cijene sirovine. Iz ovog izlazi, između ostaloga, koliko je za industrijske zemlje važna niska cijena sirovina čak i kada kolebanja u cijeni sirovine ne bi bila praćena promjenama u prodajnoj oblasti proizvoda, dakle nemajući nikako u vidu odnos potražnje i ponude. Zatim izlazi da vanjska trgovina utiče na profitnu stopu i kad izuzmemo svako njeno delovanje na najamninu pojeftinjenjem životnih sredstava.«¹⁵

Ova se Marksova zapažanja ne odnose samo na sirovine, već na sve proizvode koji se proizvodno troše.¹⁶

Ove zaključke Marks uopštava: »Usled svog potpuno pogrešnog shvatanja profitne stope, D. Rikardo pogrešno shvata i uticaj vanjske trgovine ako ona ne snižava neposredno cenu radničkoj hrani. On ne uvida od kakovog je ogromnog značaja za Englesku na primer nabavka jeftinije sirovine za industriju i da u tom slučaju, iako cene padaju, profitna stopa raste, dok u obrnutom slučaju pri rastućim cenama profitna stopa može da pada, čak i ako u oba slučaja najamnina ostaje ista.«¹⁷

Rikardo ispušta i problem delovanja spoljne trgovine na profitnu stopu u zemlji *posredstvom proširenja proizvodnje ili tržišta za proizvodnju*.

Marks, naprotiv, razlikuje dva temeljna vida delovanja spoljne trgovine na profitnu stopu:

a) »Vanjska trgovina, ukoliko pojeftinjiva dijelom elemente postojanog kapitala, dijelom nužna životna sredstva u kojima se preobraća promenljivi kapital, djeluje u smjeru povišenja profitne stope, dižući stopu viška vrijednosti, a snižavajući vrijednost postojanog kapitala.«¹⁸ To je upravo ono delovanje spoljne trgovine na kome smo se dosada zadržavali i koje Rikardo značajno ograničava.

b) »Ona (vanjska trgovina) uopće djeluje u tom smjeru (povišenja profitne stope, itd.) time što dopušta da se proširi obim proizvodnje. Time ona s jedne strane ubrzava akumulaciju, ali s druge strane i smanjivanje promenljivog kapitala prema postojanom, a time i padanje profitne stope. Isto tako ekspanzija vanjske trgovine, mada je u detinjstvu kapitalističkog načina proizvodnje bila njegova osnova, unutrašnjom nužnošću toga načina proizvodnje, radi njegove potrebe za sve širim tržištem, s njegovim napredovanjem postala je njegovim proizvodom. Ovdje se opet pokazuje isto dvostruko djelovanje (povišenje, odn. smanjenje profitne stope) (Rikardo je ovu stranu vanjske trgovine potpuno previdio).« (p. I. F.)¹⁹

¹⁵ K. Marx: Kapital III... op. cit. str. 79.

¹⁶ K. Marx: Teorije I... op. cit., str. 104.

¹⁷ K. Marx: Teorije II... op. cit., str. 150.

¹⁸ K. Marx: Kapital III... op. cit., str. 201. i sl.

¹⁹ K. Marx: Kapital III... op. cit., str. 202.

Rikardo je ovu stranu spoljne trgovine previdio zato što mu njegov teorijski koncept u celini nije dozvoljavao da prihvati uticaj spoljne trgovine sredstvima za proizvodnju na profitnu stopu, a time ni njen posredni uticaj na proces akumulacije kapitala, a još manje uticaj na promenu u organskom sastavu kapitala. Iza toga se krije još i njegova nesposobnost da razlikuje mesto izvoza, odn. uvoza u procesu reprodukcije i da uspostavi sistem povezivanja tokova nacionalnih procesa reprodukcije.

Time je Rikardo zatvorio sebi onaj pristup značaju spoljne trgovine koji je A. Smit dobro poznao, a koji je polazio od uloge spoljne trgovine (izvoza) u otvaranju tržišta za englesku industriju u nastajanju (u uslovima još nerazvijenog unutrašnjeg tržišta). To svakako proizlazi iz razlika u naučnom interesu Rikarda (briga za opstanak već podmaklog procesa industrijalizacije na osnovi kapitalističkog društvenog uređenja) i A. Smita (briga oko otvaranja procesa industrijalizacije).²⁰ Ipak, Rikardova jednostranost ne bi se mogla protumačiti bez ulaženja u temelje njegovog shvatanja kategorija i celine političke ekonomije (a onda i teorije spoljne trgovine).

Međutim, time se teorijski izazov ne završava. Marks zapravo razvija tezu da svaki izvoznik želi u inostranstvu ostvariti višu profitnu stopu (u odnosu na situaciju bez spoljne trgovine).²¹

Ostvarujući svoju ulogu u materijalnom delu procesa reprodukcije, oni teže i povećanju (maksimiranju) profitne stope u datim uslovima. To je stanovište sasvim strano Rikardu. Rikardova konstatacija, da se roba može izvoziti samo ako se može u inostranstvu prodati skuplje²² (i obratno u slučaju uvoza) kreće se na površini problema.

Marks, međutim, upravo na ovim spoznajama gradi objašnjenje načina sprovođenja zakona vrednosti u trgovinskim odnosima među zemljama.

»Kapitali plasirani u vanjskoj trgovini mogu dati višu profitnu stopu, prvo, zato što se ovdje konkurira s robama koje druga zemlja prodaje s manje lakoće, tako da naprednija zemlja prodaje svoje robe iznad njihove vrijednosti, ma da jeftinije nego konkurentske zemlje. Ukoliko se ovdje rad naprednije zemlje valorizira kao rad veće specifične težine, profitna stopa se penje, pošto se rad koji se ne plaća kao kvalitativno viši, prodaje kao takav.«²³

²⁰ Ovu razliku u intonaciji značaja spoljne trgovine kod A. Smita i D. Rikarda podvlači Christian Palloix: *Problèmes de la Croissance en Economie ouverte*. Izdanje F. Maspera. Paris 1973. On ispravno upozorava na bitno različiti naučni i praktični interes ovih dvaju ekonomista u dve različite istorijske etape Engleske.

²¹ To važi za robni kapital koji se posredstvom spoljne trgovine transformiše u novčani kapital ili za čisti plasman kapitala u inostranstvu.

²² D. Ricardo: *Načela...* op. cit., str. 78.

²³ K. Marx: *Kapital III...* op. cit., str. 202.

Marks, daleko anticipirajući savremeni *matrični pristup* u analizi međunarodnih robnih tokova, upozorava na činjenicu da robe koje se izvoze ne ulaze u domaći već u *inostrani* proces transformacije (posredstvom konkurencije) individualnih robnih vrednosti u jednake tržišne vrednosti i tržišne cene.²⁴ To je ta »valorizacija« o kojoj je reč. Marks otkriva unutrašnji mehanizam povezivanja nacionalnih tržišta koji ne negira zakon vrednosti, nego objašnjava prividna odstupanja od njega u praksi spoljne trgovine. Rikardo se problemu s te strane nije ni približio. Značajne posledice ovih uprošćavanja osetićemo i u nemogućnosti teorijski doslednog spajanja materijalne i novčane komponente u Rikardovoj teoriji spoljne trgovine.

Na drugoj strani, Marks smatra prirodnim da se *plasmanom kapitala u koloniji* može ostvariti viša profitna stopa, koja je u osnovi odraz niskog stepena razvijenosti i visokog stepena eksploatacije radnika. A ove u inostranstvu ostvarene više stope profita sasvim normalno ulaze u nacionalni proces izjednačenja opšte profitne stope u zemlji izvoznici kapitala.²⁵

Pošto za Rikarda spoljna trgovina (osim u slučaju uvoza koji deluje na visinu nadnica) ne deluje na profitnu stopu, ne može se robnom razmenom izjednačiti profitna stopa među zemljama ili menjati odnosi između nivoa tih stopa. Njegova je teorijska premisa da do toga ne može da dođe ni kretanjem kapitala ili rada među zemljama (imobilnost faktora proizvodnje).²⁶ Stoga spoljna trgovina nije *mehanizam prelevanja faktora (elemenata) proizvodnje* iz jedne zemlje u drugu u zavisnosti od razlika u visini profitnih stopa. Ona nije faktor realokacije faktora proizvodnje.

Stoga opredeljuje spoljnotrgovinske tokove samo razlika u produktivnosti rada, iz čega sledi i pojednostavljena norma da se u uslovima slobodne trgovine moraju tokovi roba formirati tako da svaka zemlja drugoj izvozi proizvode u kojima je relativno najproduktivnija (odnosno, da svaka zemlja uvozi proizvode u kojima je relativno manje produktivna). To je sva teorijska osnova onoga što će dobiti ime teorije komparativnih troškova (prednosti).

Strukture roba u izvozu i uvozu stoga su veoma rigidne i promenljive su samo pod uticajem promena u produktivnosti rada. Ceo mehanizam deluje konzervirajuće, pogotovo za manje razvijene zemlje koje nisu u mogućnosti da sopstvenim snagama (i bez kapitala) dopru do povišenja produktivnosti rada. Model apsolutno pogoduje moćnijoj i razvijenijoj zemlji.

²⁴ K. Marx: Kapital III... op. cit. str. 148.

²⁵ K. Marx: Kapital III... op. cit. str. 202. Vidi i: K. Marx: Kapital III... op. cit. str. 220: »Šalje li se kapital u inozemstvo, onda se to ne događa zato što se on apsolutno ne bi mogao zaposliti u zemlji. Događa se to zato što se u inozemstvu može zaposliti po višoj profitnoj stopi«.

²⁶ D. Rikardo: Načela... op. cit. str. 71.

Marksova analiza govori o neodrživosti Rikardovih teza u celini. Ona pokazuje na mogućnosti promena u odnosima između prosečnih profitnih stopa zemalja, pa i u odnosima između (još neizjednačenih) profitnih stopa u pojedinim granama proizvodnje različitih zemalja. Marksu je, naravno, strana misao o apsolutnom izjednačenju prosečnih nacionalnih profitnih stopa, on to i izričito kaže.²⁷

Stoga spoljna trgovina može neposredno kroz uticaj na profitnu stopu delovati na kretanje faktora proizvodnje iz jedne grane proizvodnje u drugu. Ona realocira faktore proizvodnje ili otvara mogućnosti za to.

Pored toga, nema teorijskih zapreka da se u mehanizam realokacije uključi i prenos kapitala. Naprotiv, u uslovima ograničenja na koje nailazi ekspanzija razvijene kapitalističke proizvodnje, prenos kapitala (u težnji da postigne višu profitnu stopu) normalna je pojava.

Stoga je razumljivo što se šturo, pojednostavljenom i monistički koncipiranom opredelitelju spoljne trgovine u teoriji D. Rikarda, suprotstavlja celokupna aparatura procesa reprodukcije K. Marksa. Daleko se anticipira savremena spoznaja o povezivanju nacionalnih kružnih tokova kapitala i fondova mobilnih faktora proizvodnje putem međunarodnih ekonomskih odnosa, zatim spoznaje o prenosu ekonomskih poremećaja iz zemlje u zemlju, ali i o mehanizmu ostvarivanja ekonomsko-političke dominacije i eksploatacije.

Pa čak i na užem terenu produktivnosti rada, Marks upozorava na Rikardovo pojednostavljeno interpretiranje ove ekonomske kategorije. Samo je u kombinaciji s kategorijom intenzivnosti rada i dužine radnog dana moguće objasniti izloženu verifikaciju individualne vrednosti u inostranom procesu izjednačavanja vrednosti u pojedinim granama proizvodnje. Rikardo je daleko od realnosti dok celokupna misao K. Marksa na ovom području daje odličnu osnovu za ispitivanje savremenih problema konkurentnosti proizvodnje.

Ipak, zajedničko je Marksu i Rikardu da se nacionalne profitne stope i nadnice, pa i nacionalne cene proizvoda, nužno razlikuju i da se u osnovi tih razlika nalaze različite proizvodne funkcije. To ih stavlja daleko ispred mnogih kasnijih ekonomista, koji su polazili od fiktivnih poistovećivanja nacionalnih uslova proizvodnje. Rikardova veličina, i posle kritike, ostaje u tome što je naslutio teorijsko jezgro problema i onda kad su mu njegova celokupna teorijska aparatura i klasni interes zatvarali mogućnost produbljavanja analize ili silovito nametali prioritet problema.

---

²⁷ K. Marks: Teorije II... op. cit., str. 54. »Izjednačenje vrednosti radnim vremenom, a još mnogo manje cenâ proizvodnje opštom profitnom stopom ne postoji u tom neposrednom obliku između različitih zemalja«. Taj stav je i prirodan za mislioca koji govori o tendencijama, tamo gde bi drugi postavili apsolutno važeće zakone.

DRUGA KONTROVERZA: NAČIN URAVNOTEŽENJA SPOLJNE TRGOVINE

Marksova kritika se nije mogla zaustaviti na području uticaja spoljne trgovine na profitnu stopu. Ona je morala pratiti Rikardovu misao i na drugu, monetarnu stranu pojavnog sveta i verificirati njegov teorijski mehanizam izravnavanja vrednosti izvoza i uvoza. Prvim delom kritike Marks je rušio idiličnu viziju optimalne organizacije sveta i međunarodnih trgovinskih odnosa pod engleskom dominacijom. Drugim delom kritike Marks je osporavao veru u model spontanog uspostavljanja ravnoteže spoljne trgovine poznatim kombinovanim mehanizmom promena u opštem nivou nacionalnih cena i međunarodnim tokovima zlata (ili, šire, međunarodno prihvaćenih sredstava plaćanja).

I suviše često se potcenjuje domet Marksove teorije novca i kredita, kad se ograničava na područje spoznaje o genezi novca i o zakonitostima optičaja novca u uslovima jednostavne robne privrede. J. A. Šumpeter osporova širinu znanstvenih spoznaja K. Marksa na ovom području, polazeći od sopstvenog (očigledno) površnog poznavanja Marksova opusa. »To zapravo znači da su oni — a osobito nedvosmisleno jasno Rikardo, Senior, Mil i Marks — novčane fenomene tumačili polazeći od slučajeve punovrijednog metalnog novca, kao što ćemo opet vidjeti. To takođe znači da je taj njihov stav umanjio vrijednost njihove analize novca i kredita... To ipak ne znači da ih je ovaj metalistički temelj njihove analize omeo na svakom koraku. Neki put su ga — na svu sreću — zaboravljali.²⁸

Čak je i za J. A. Šumpetera mnogo kad velikom sintetičaru ranga jednog Marksa imputira da je gradio svoju globalnu teorijsku koncepciju kapitalističkog privrednog sistema »zaboravljajući« na analitičke spoznaje o prostoj robnoj privredi. Prava je ironija svrstati Marksa u istu kategoriju ekonomista kao što su Rikardo i Mil, ako se zna za težinu kritika koje je on uputio upravo ovim (i drugim) ekonomistima kao teoretičarima novca i kredita. Konačno, Šumpeter — sve u jednoj rečenici — nameće čitaocu sad već nekorrektnu misao (koju suviše često srećemo i u nekih naših ekonomistamonetarista), da je Marksu fenomen depozitnog novca i uticaja razvijenog kreditnog sistema na kategoriju novca bio nepoznat (ili gotovo nepoznat). A Marksu je bila jedna od temeljnih preokupacija — kako relativizirati čuvenu »formulu« o optičaju novca iz sistema proste robne privrede i pokazati prave puteve tretmana novčanih fenomena u uslovima razvijenog kreditnog sistema (i to na način koji se u mnogomu približava najsavremenijim pristupima.²⁹

²⁸ J. A. Schumpeter: »Povijest ekonomske analize I. Informator, Zagreb, 1975, str. 380.

²⁹ Videti opširnije: Fabinc I.: Kompozicija teorije novca i kredita Karla Marksa. Institut za spoljnu trgovinu, Beograd, 1976, str. 49, i sl.

Za pažljivu obradu delova Marksove teorije novca zahvaljujemo i radovima Asima Stranjaka i Žike Rakočevića.

Ovo je bilo potrebno reći da bi se podvukla ozbiljnost s kojom je Marks tretirao sva aktuelna teorijska i praktična monetarna pitanja svog vremena i nužnost njegove konfrontacije sa Rikardovim stavovima. Marks u nije bio primaran zadatak osporavanja Rikardove teorije o uravnoteženju spoljne trgovine, ali je njegova kritika Rikardove teorije novca i kredita, a posebno Rikardove pozicije u vezi sa odnosom između promena u masi novca i promena u nivou cena, dovela do kritike monetarnog aspekta Rikardove teorije spoljne trgovine. Ova kritika, s prethodno analiziranim Rikardovim tezama o uticaju spoljne trgovine na profitnu stopu, suštinski čini celinu.

Time je, međutim, Marks zatvorio mogućnost da se uspostavljanje ravnoteže između izvoznih i uvoznih tokova traži van celine odnosa između nacionalnih procesa reprodukcije. Takva ravnoteža samo po sebi i ne postoji. Ali čim krenemo putem povezivanja nacionalnih procesa reprodukcije, nema više mogućnosti — kao ni pri analizi uticaja spoljne trgovine na profitnu stopu — ni za kakva pojednostavljivanja. Marksova kritika je za to generalna kritika svih vrsta monizama u monetarnoj teoriji: niti se novčana masa ravna po količinama zlatnih rezervi (Rikardo), niti po društvenom proizvodu (Smit), niti po bilo kom drugom izolovanom ekonomskom parametru.³⁰ Promenama cena i međunarodnim novčanim transferima ne mogu se objasniti kompleksni bilansni odnosi u spoljnoj trgovini.

Engleska politika pedesetih godina prošlog stoleća prihvatila je kao jednu od svojih teorijskih osnova tezu D. Rikarda da celokupna masa i zlata i novčanica može da gubi (odnosno dobije) na ceni ako se njihova količina popne (odnosno smanji) iznad (odnosno ispod) nivoa koji je određen prometnom vrednošću roba i metalnom vrednošću zlata. Nije u pitanju odnos novčanica prema zlatu, nego kretanje vrednosti i cena ukupnosti novčanica i zlata. Ovaj pristup polazi od pogrešne pretpostavke i »dogme da je Rikardo otkrio zakon čistog metalnog opticaja. Što je njima preostalo da urade, bilo je da pod te zakone podvedu kreditni i novčani opticaj«³¹. Tautološkim postupkom dolazi se do privida uzročnog odnosa između periodičnog porasta i pada cena u zavisnosti od premale ili prevelike količine novca u opticaju (zlata i novčanica).

U traženju leka, pristaše currency principa polazili su od Rikardove teze da takav lek na području opticaja metalnog novca postoji, i to u mehanizmu prelevanja zlata u odnosima sa inostranstvom, koje bi trebalo da svojim kvantitativnim delovanjem utiče na promene u nivou cena. Pošto se, s druge strane, očigledno opticaj novčanica, ako teče neregulisano, ne odvija po mehanizmu metalnog novca, bilo bi potrebno intervenisati. Ovo regulisanje trebalo bi tako usmeriti da promena u opticaju novčanica bude neposredno korelirana s promenama mase zlata, do kojih dolazi u prometu sa ino-

³⁰ Videti: I. Fabinc: Kompozicija... op. cit. str. 67.

³¹ K. Marks: Kapital III... op. cit., str. 506.

stranstvom. To opredeljuje i ograničava emisiju novca. To je bila osnova zamenjivosti novčanica u zlato. Sprovodeći ove principe u praksu, novčana politika Engleske dovela je zemlju u tešku privrednu krizu (Pilovo zakonodavstvo iz 1844. i 1845. godine).³²

Potrebno je osvrnuti se bliže na kritičku analizu stavova D. Rikarda:³³

a) D. Rikardo u osnovi konstatuje da je količina prometnih sredstava određena vrednošću jedinice mere (a ta se određuje opredmećenim radnim vremenom) i sumom pomenutih vrednosti roba. Ova se količina modifikuje ekonomisanjem u načinu plaćanja;

b) Pošto je količina prometnih sredstava u datim situacijama određena, novac mogu zameniti znakovi vrednosti novca (tj. znakovi određene količine zlata — papirni novac) ali samo ako se izdaju u srazmeri koja je određena njegovom vrednošću;

c) Na ovoj tački nastaje neopravdani obrt, jer D. Rikardo zakonitosti papirnog novca (s prinudnim tečajem iz t. b.) prenosi na promet metalnom novčanom robom. Stoga, po njemu, ako se iz bilo kog razloga promeni masa prometnih vrednosti roba (npr. povećanje produktivnosti ili smanjenje proizvodnje), količina metalnog novca postaje premala ili prevelika. Zlato, iako ima svoju sopstvenu vrednost *postaje znak za metal niže, odn. više vrednosti*. Kao znak vrednosti ono stoji iznad ili ispod svoje stvarne vrednosti. Zato robne cene rastu ili padaju, jer se robe procenjuju u metalu manje ili veće vrednosti. Isto se događa, ako se poveća priliv novoproducenog zlata koji prelazi potrebe prometa;

d) Posle promene cena količina zlata bi opet odgovarala potrebama prometa, ali bi se poremetio odnos vrednosti zlata i drugih roba. To bi izazvalo promene u proizvodnji zlata (ili u tokovima zlata sa inostranstvom), sve dok vrednost zlata ne bi bila izmenjena i dovedena na normalu;

e) Banknote, zamenjive u zlato, snose istu sudbinu kao novčana roba i papirni novac s prinudnim tečajem (ne konvertibilni). Stoga i može celokupna masa zlata, papirnog novca i banknota biti apresirana, odn. depresirana. Papirni novac može biti čak i dvostruko depresiran. Prvo, zbog izdavanja papirnog novca u prevelikoj količini, a, drugo, zbog pada vrednosti novčane robe ispod sopstvene vrednosti.

Poverenje u ovaj mehanizam zajedničke depresijacije zlata, papirnog novca i banknota srž je kritikovanog bankovnog zakonodavstva. To je ujedno i osnova mehanizma izravnavanja tokova spoljne trgovine.

³² Zanimljiva su loša jugoslovenska iskustva iz vremena u delu prošle decenije, kad je kriterij za emisiju novca bio promena u deviznim rezervama.

³³ K. Marks: Prilog... op. cit. str. 155. i sl.

Osnovna je teorijska slabost D. Rikarda što zapostavlja funkcije koje ima novac pored njegove funkcije prometnog sredstva, pre svega funkciju blaga (ili u razvijenom kreditnom sistemu funkciju latentnog novčanog kapitala). Rikardo pretpostavlja ono što je tek trebalo dokazati, ako se htela odbraniti teza da cena roba ili vrednost zlata zavise od mase novca u opticaju. A to znači da je trebalo dokazati »da svaka količina plemenitog metala koji služi kao novac mora da postane . . . prometno sredstvo, moneta, i tako znak vrijednosti za robe u prometu, ma koliko bila krupna suma njihove vrijednosti«³⁴. To Rikardo nije mogao dokazati a da ne pribegne zapostavljanju svih funkcija novca, osim prometne. Kad biva u polemici potisnut protuargumentima, pristupa dogmatskom tvrđenju o ispravnosti polazne teze u odnosu cena roba i mase novca u opticaju. Veliki Marksov rad na razvijanju širokog spektra kategorija i odnosa u novčanom i kreditnom sistemu uvek znači i snaženje anti-rikardijanskih argumenata, a time i argumenata protiv tradicionalne kvantitativne teorije novca.

Ova teorijska pozicija dovela je Rikarda do paradoksalnih interpretacija novčanih fenomena u međunarodnim ekonomskim odnosima u vreme rđavih žetvi u Engleskoj početkom XIX veka, zatim u vreme napoleonskih ratova. »Rikardo je pogrešno shvatio ulogu plemenitih metala kao međunarodnog platežnog sredstva u tako potpunoj meri da je u jednom iskazu pred komitetom Doma lordova (1819) mogao kazati: da bi odlivi zlata za izvoz potpuno prestali čim bi se ponovo zavelo plaćanje u gotovu i optičaj novca ponovo doveo na svoj metalni nivo«. On je umro u pravo vreme, baš pred izbijanje krize 1825, koja je opovrgla njegovo proricanje.³⁵

Ceo Marksov opus na ovom području, osim toga, govori protiv mogućnosti da novčana roba ima sopstvenu vrednost, a, pored toga, i neku drugu vrednost (Rikardova depresijacija, odn. apresijacija novčane robe) određenu globalnim odnosom novca i roba u prometu. Kao što je već naglašeno, nema razmene između ukupne novčane mase i ukupne mase roba. »Ali je potpuno neshvatljivo kako će se *upotrebne vrijednosti*, koje su međusobom neuporedljive, razmijeniti en masse (masovno) s masom zlata i srebra, koja se nalazi u državi. Dopustimo li da se robni svijet pogrešno predstavi kao *jedna jedina ukupna roba*, od koje svaka pojedina roba sačinjava samo alikvotni dio, dobićemo ovaj krasni račun. Ukupna roba = x centi zlata, roba A = alikvotni dio ukupne robe = isti alikvotni dio od x centi zlata«³⁶.

Međutim, Marks poznaje fenomen depresijacije, odn. apresijacije vrednosti novca, ali samo na području papirnog novca sa pri-

³⁴ K. Marks: Prilog . . . op. cit. str. 159.

³⁵ K. Marks: Prilog . . . op. cit. str. 164.

³⁶ K. Marks: Kapital I . . . op. cit. str. 84/85, beleška 80.

nudnim tečajem (nekonvertibilnog u zlato) koji je samo novčani znak i izvire iz funkcije novca kao prometnog sredstva.³⁷

Sasvim je druga situacija na području kreditnog novca koji prelazi okvire pravila jednostranog robnog prometa i koji izvire iz funkcije novca kao platežnog sredstva.³⁸

Kreditni novac nije znak novca, nego je znak jednog posebnog ekonomskog odnosa, kreditnog odnosa (npr. »Novčanica predstavlja samo kreditni znak koji cirkulira«³⁹). Bilo je moguće da znakova novca bude »previše« u odnosu na novac koji predstavlja. To nije moguće reći za kredit ni novac, koji uvek predstavlja realno postojeći kreditni odnos. Logika tog odnosa je takva da se ne može iz njega samo izvesti odredba o »previše« ili »premalo«, iako su moguće situacije u kojima je npr. »premalo« novčanih kredita, ali u smislu da se krediti teže odobravaju, da je veća tražnja za kreditima od njihove ponude. Još se teže probijamo da ocena kvantitativnih veličina na području pojedinih vrsta vrednosnih papira koje daju pravo na budući dohodak.

Umesto toga, međutim, poznajemo obezvređivanje pojedinih vrsta kreditnog novca, ali ne zbog kvantitativnog nesklada, nego zbog kvalitativnih promena u subjektima kreditnih odnosa ili u ekonomskoj situaciji. U tom smislu se i razvija Marksova terminologija o fiktivnom svetu vrednosnih papira i o mogućnostima njegovog sloma u vreme ekonomskih kriza.⁴⁰ Tu ne bi bilo ispravno govoriti o depresijaciji novca na način koji je korišten prilikom rasprave o papirnom novcu.

Već ovako sumarno izložena razlika između pojedinih oblika novca sa stanovišta njegove mogućnosti depresijacije, odn. apresijacije pokazuje koliko je Marksu stran Rikardov koncept novca linearnog depresiranja, odn. apresiranja svih oblika novca koji cirkuliraju u datoj privredi, pa, prema tome, i način povezivanja promena u masi novca i u masi robe.

Time je definirano stanovište Karla Marksa u vezi sa nominalnim povećanjem novčane mase iza kojeg više nema genetičke povezanosti sa akumulacijom novčanog kapitala (bez obzira na oblik novca). Samo onda kada se ova genetička veza prekine — kao što to može biti kod papirnog novca — dolazi do »depresijacije« novčane jedinice.

Da li će doći do povećanja novca u optičaju, zavisi od toga koji će deo povećane mase novčane robe biti teauriran, a koji deo će biti upotrebljen kao sredstvo plaćanja. Nema — suprotno Rikardu — apsolutne korelacije između povećanja mase novčane robe i povećanja mase novca u optičaju. Pri tome je indiferentno da li je do

³⁷ K. Marks: Kapital I... op. cit. str. 87/88.

³⁸ K. Marks: Kapital I... op. cit. str. 87.

³⁹ K. Marks: Kapital III... op. cit. str. 360.

⁴⁰ K. Marks: Kapital III glava 25 i Kredit i fiktivni kapital, str. 357, i sl.

povećanja novčane robe došlo usled povećanja njene proizvodnje u zemlji ili usled trgovinskih (i drugih) odnosa sa inozemstvom.

Pitanje postaje i nerazumljivo u tom obliku čim se napusti konvertibilnost novčanica u zlato. U tom slučaju cela masa novčane robe ulazi u rezerve novčanog kapitala za potrebe odvijanja prometa sa inostranstvom (individualnih kapitalista, banaka ili centralnih banaka).

U onoj, međutim, meri u kojoj se u međunarodnim ekonomskim odnosima pojavljuju, pored novčane robe, i drugi oblici novca (papirni novac, kreditni novac) ovi imaju — kao rezultat transakcije — karakter latentnog novčanog kapitala (sa inostranim novčanim imenima — valutama) sve do njihove eventualne konverzije u domaći novac.

TREĆA KONTROVERZA: KORISNOST SPOLJNE TRGOVINE I POLITIKA SPOLJNE TRGOVINE

Kontroverza Marks—Rikardo odnosi se na područje koje je bilo predmet istraživanja jednog i drugog mislioca. To je sasvim određena društvena i ekonomska stvarnost njihovog doba. Ali jedan tu stvarnost gradi, brani i apsolutizira, a drugi joj se suprotstavlja, gradeći spoznajnu aparaturu koja govori o njenoj relativnosti i prolaznosti. I Marksova i Rikardova teorija spoljne trgovine klasno su obeležene, posebno u trenutku kada se iz analize tokova i mehanizama međunarodne trgovine izdignu u područje ekonomskog, političkog i etičkog *vrednovanja* ekonomskih odnosa među zemljama. Razlika je među njima u tome što Marks stalno ističe klasni karakter svoje i Rikardove teorije spoljne trgovine, dok Rikardo želi da ostavi utisak da se radi o spoznajama i zakonitostima opšteg karaktera.

Već dosadašnja analiza pokazuje da je Rikardov interes gotovo isključivo okrenut prema problemu uvoza hrane. On mu daje značaj jednog od faktora koji održava kapitalistički sistem.

Rikardo kao ideološki nosilac interesa klase industrijskih kapitala ističe svojom teorijom negativan uticaj ograničavanja uvoza hrane. Ograničenje uvoza traži:

- a) proizvodnju na zemljištima sa nižim prinosima, što dovodi do,
- b) povišenja cena poljoprivrednih proizvoda (u zemlji koja ograničava uvoz tih proizvoda) iz čega proizlazi,
- c) povišenje nadnica. To, konačno,
- d) smanjuje profit industrijalaca usled komplementarne povezanosti raspodele nadnica i profita, i ujedno,
- e) povisuje rentu zemljoposjednika.

U tom smislu se Rikardova teorija spoljne trgovine neposredno ugrađuje (paralelno sa alternativom porasta stanovništva) u njegovu teoriju rente. Ona potvrđuje pesimističku viziju regresije kapitalističkog društva pod uticajem zakona o opadanju profitne stope.

Rikardova briga u vezi uvoza hrane, sa stanovišta interesa Engleske njegova vremena, razumljiva je, jer je jedva moglo da bude zanimljivo raspravljanje o uvozu mašina iz drugih evropskih zemalja, a trgovina reprodukcijom materijalom u najvećoj je meri regulisana pravilima trgovine s kolonijama. Iza Rikardovog teorijskog koncepta spoljne trgovine pomalja se (kao i u A. Smita) nužnost nepromenljive podele rada među državama i trajno zadržavanje razlike između zemalja s dominantnom industrijskom, odnosno sirovinsko-poljoprivrednom proizvodnjom. Prema tome, za Rikarda se vrednovanje spoljne trgovine svodi na specifično interpretiranu korisnost vodeće klase tada najrazvijenije zemlje u svetu.

Marks stoji na suprotnim pozicijama, vrednujući spoljnu trgovinu sa stanovišta promene društvenih proizvodnih odnosa u svetu. Njegov je vrednosni kriterij promene društvenog položaja radničke klase. On ne može očekivati da će se taj položaj promeniti usled postojanja ili nepostojanja spoljne trgovine. Stoga se njegov naučni interes revolucionara okreće prema ocenama mogućnosti da spoljna trgovina podstiče i ubrzava preobražaj kapitalističkog društva.

Rikardo, dosledno rigidan i monistički orijentisan, nalazi samo jedan put koji može da spreči (uspori) ostvarivanje pesimističke vizije budućnosti kapitalističkog društva, a to je sloboda spoljne trgovine. To je ona *politika spoljne trgovine* za koju se Rikardo, kao što je dobro poznato, zalaže, kao, uostalom, i A. Smit, iako ne iz istih razloga.

Danas zvuči krajnje anahronistički, pa gotovo i naivno, Rikardov pladoyer za sistem potpuno slobodne trgovine, koji optimalno alocira rad i kapital u pojedinim zemljama u svetu u celini i u kom je „nastojanje oko pojedinačne koristi divno spojeno s općim dobrom celine.⁴¹ I tako »nagrađujući oštroumnost i iskorišćavajući s najvećim učinkom naročite snage, dane po prirodi«⁴², ovo »načelo određuje, da lozu treba saditi u Francuskoj i Portugalu, da žito treba sijati u Americi i Poljskoj, a da željeznu i drugu robu treba proizvoditi u Engleskoj.«⁴³

Utisak naivnosti iščezava ako se zna da je ovaj teorijski pristup — i pored surovih potresa koje je doživio — dugo ostao dominantan kao normativni princip u praksi međunarodnih ekonomskih odnosa razvijenih kapitalističkih zemalja, pa i značajnih posleratnih međunarodnih ekonomskih organizacija, pod uticajem tih zemalja. Mnogo i predugo smo u raznim varijantama susretali i u našoj privrednoj

⁴¹ D. Rikardo: Načela... op. cit. str. 71.

⁴² D. Rikardo: Načela... op. cit. str. 71.

⁴³ D. Rikardo: Načela... op. cit. str. 71.

praksi, ekonomskoj teoriji, programima školovanja i u dnevnom žargonu publicista. I još ga susrećemo u raznim modificiranim oblicima.

Marksov istorijsko-ekonomski opus čini ovu idilu bezvrednom. Istorijski gledano, za Marksa je spoljna trgovina s jednog šireg međunarodnog, i ne samo nacionalnog, stanovišta samo element i sredstvo u borbi za podelu sveta u periodu prevlasti trgovačkog kapitala, kolonijalizma i trgovinskih ratova. Marks kaže da »kolonijalni sistemi, državni dugovi, porezni teret, zaštitne carine, trgovinski ratovi, itd., ti izdanci pravog manufakturnog perioda, dobivaju divovske razmjere u početnom periodu krupne industrije«⁴⁴. Iz tog procesa diferenciranja zemalja u svetu izrasla je Engleska kao vodeća sila.⁴⁵ Državna vlast je prema unutra i prema spolja sva prožeta napadačkom ili obrambenom agresijom. Surova je okolina u kojoj se razvija spoljna trgovina. Nema nikakvog sklada između pojedinačnog i opšteg.

Značajno je da su K. Marks i F. Engels, mada zaokupljeni klasnim interesom, znali za jednostranost teze o slobodi spoljne trgovine sa stanovišta odnosa među kapitalističkim zemljama njihovog doba. Malo je poznata činjenica da su oni pratili sa zanimanjem pojavu F. Lista.⁴⁶ Oni su u suštini zastupali značajni princip da sloboda spoljne trgovine može za razvoj proizvodnih snaga neke zemlje, u kapitalističkim društvenim uslovima, biti korisna, a za druge štetna. A to u osnovi znači i mogućnost da ograničavanje spoljne trgovine može biti korisno po razvoj proizvodnih snaga.⁴⁷ Time su se Marks i Engels svrstali među značajne preteče savremenih pogleda na spoljnu trgovinu i međunarodne ekonomske odnose sa stanovišta kriterija njihove korisnosti (nekorisnosti) i uspešnosti (neuspešnosti) pa i konfliktnosti ovih kriterija za istu društvenu tvorvinu.⁴⁸

Ovaj zaista dijalektički pristup dolazi u potpunosti do izražaja u primeni klasnih kriterija. Politika slobodne trgovine i politika ograničavanja trgovine mogu biti i korisne i nekorisne, zavisno od toga da li pomažu političku borbu radničke klase ili ne.

Marks i Engels ovaj su pristup i praktički ilustrovali u svojoj političkoj praksi. U vreme oko vruće 1848. godine, F. Engels⁴⁹ je u tadašnjoj podeljenoj Nemačkoj zastupao tezu o korisnosti (rela-

⁴⁴ K. Marks: Kapital I... op. cit. str. 673. i 679.

⁴⁵ O tim procesima videti i K. Marks: Kapital I... op. cit. str. 648. i 678.

⁴⁶ Drugo je pitanje što su se oni spremali da se distanciraju od nekih njegovih političkih premisa. Videti: F. Engels: Pismo Karlu Marksu. 17. mart 1845. Sabrana dela XXII. Moskva 1962. str. 27.

⁴⁷ F. Engels: Drugi govor u Elberfeldu, Rheinische Jahrbücher 1945 sv. I, ponovo štampano u: Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx und Friedrich Engels, 1841 bis 1851. III izd. F. Mehringa, Stuttgart, 1920.

⁴⁸ Videti o tom opširnije u: I. Fabinc: Strategija međunarodnih ekonomskih odnosa. Beograd 1976. BIGZ, pogl. V i VI.

⁴⁹ F. Engels: Drugi govor... op. cit.

tivnoj) politike ograničavanja spoljne trgovine i zaštite nacionalnog razvoja proizvodnih snaga. Ovaj je stav proizlazio iz ocena da će radnička klasa, podržavajući građansku politiku zaštitnih carina, dobiti u svojoj borbi saveznika protiv politike feudalne aristokratije. Gotovo u isto vreme Marks⁵⁰ je u Engleskoj zastupao tezu o korisnosti politike slobodne trgovine koja će pomoći borbu radničke klase razarajući sve, još postojeće, feudalne institucije i raščišćavajući prostor za pun razvoj kapitalističkih društvenih odnosa i intenzivnu klasnu borbu u novim uslovima.

To je, uostalom, princip kojeg će se dosledno pridržavati u drugim uslovima i V. I. Lenjin.⁵¹ To je anticipirani odgovor na sva economicistička shvatanja o mogućnostima odvajanja ekonomskog od društveno-političkog supstrata u temeljnim pitanjima međunarodnih ekonomskih (pa i drugih) odnosa.

NEEKVIVALENTNA RAZMENA MEĐU ZEMLJAMA I EKSPLOATACIJA

Posle izloženog može se razumeti i razlika u pristupu naših oponenta problemu tzv. neekvivalentne razmene među zemljama, koja se za njih ispoljava u razmeni nejednakih količina rada.

Ni Marks ni Rikardo ne znaju za neekvivalentnu razmenu unutar zemalja s kapitalističkom robnom proizvodnjom. Ne bi, naravno, smeli tražiti neekvivalentnost razmene unutar zemlje u pojavi odstupanja cena od vrednosti, koja je za Marksa i tržišni fenomen, ali pre svega teorijska nužnost (teorijska sekvenca: vrednost — tržišna vrednost — cena proizvodnje), dok je za Rikarda (koji ne razlikuje vrednost od oblika vrednosti) ona samo pojava na tržištu.

Drugim rečima, za Marksa »ekvivalencija (jednaka vrednost) robe s količinom novca je... tautologija«⁵² a »kvalitativna inkongruentnost vrednosti i cene«⁵³, tj. neekvivalentna vrednost robe i količine novca trajno je obeležje kapitalističke robne privrede. U toj »neekvivalenciji« nema ni traga nekog elementa eksploatacije, sve dok ne nađemo na kupu-prodaju radne snage kao odraz specifičnog kapitalističkog odnosa oblikâ eksploatacije čoveka po čoveku (klase po klasi).⁵⁴

⁵⁰ K. Marks: Govor o slobodnoj trgovini. Sabrana dela sv. IV. Moskva 1955. str. 404—418.

⁵¹ V. I. Lenjin: O karakteristikama ekonomskog romantizma. (1897). Dela. Moskva, str. 172—175 i 235—242.

⁵² K. Marks: Kapital I... op. cit. str. 64.

⁵³ K. Marks: Kapital I... op. cit. str. 64.

⁵⁴ Konkurentsku borbu koja može da ide do međusobnog istrebljenja ne smemo shvatiti kao oblik eksploatacije, iako možemo govoriti o odnosima zavisnosti, odn. dominacije, među privrednim subjektima u složenijim tržišnim strukturama.

Naravno, Rikardu koji ne poznaje kategoriju vrednosti radne snage, ostaje ovaj oblik eksploatacije (kao i kategorija viška rada) nepoznat.

Bitno je različita situacija u spoljnoj trgovini. I Marks i Rikardo priznaju »neekvivalentnu razmenu« među zemljama, razmenu nejednakih količina rada, kao neminovnost u kapitalističkim uslovima privređivanja. Razlika je među njima u tome što će se Rikardo morati zaustaviti na toj spoznaji, dok će Marksu njegova široka teorijska osnova omogućiti da prodre dublje u suštinu problema, sve do otkrivanja mogućnosti *eksploatacije u razmeni među zemljama*.⁵⁵

Temeljna je Rikardova slabost što on ni na koji način nije u stanju da tokove spoljne trgovine shvati kao veze među nacionalnim privredama (i njihovim procesima društvene reprodukcije), pa onda i kao spone među preduzećima tih zemalja. Sav zaokupljen svojom pogubnom tezom o neuticaju spoljne trgovine na prosečnu profitnu stopu (prva kontroverza), on povezuje izvozne i uvozne transakcije u poseban krug posredstvom aktivnosti trgovca (i time ih na određen način izdvaja iz celine nacionalnih procesa reprodukcije).⁵⁶ Tu se eksploatacija među zemljama ne može ni teorijski pojaviti.

Marks odbacuje ovaj merkantilni pristup i naznačuje potrebu agregatnog posmatranja odnosa među zemljama. Nije zato slučajno što je Marks u principu prihvatio kategoriju koja je kasnije uvedena u teoriju spoljne trgovine kao terms of trade, odnosi razmene i sl. On prihvata novi pristup R. Torrensa, preteče Dž. St. Mila, iako ga ujedno i kritikuje. „Pukovnik Torrens stoga s pravom primećuje u odnosu na Englesku: za jednu zemlju kao što je Engleska važnost spoljnog tržišta ne sme se meriti prema količini industrijskih proizvoda koje ona dobije, nego prema količini elemenata reprodukcije koja ona uzvraća...“⁵⁷ Ali on na drugom mestu osporava Torrensov teorijski pristup novoj kategoriji: »To što se dosada još sasvim nedovoljno prodrlo u prirodu profitne stope i u njeno specifično razlikovanje od stope viška vrijednosti jeste uzrok što, s jedne strane, ekonomisti koji ističu praktičnim iskustvom utvrđeni znatni utjecaj cijena sirovine na profitnu stopu, daju ovome sasvim netačno teorijsko objašnjenje (Torrens)...⁵⁸ I još: »Međutim, način na koji Tor-

⁵⁵ To je jedna od značajnih demarkacionih linija između Marksa i Rikarda, koju A. Emanuel zbog svojih teorijskih ograničenja — nije mogao da utvrdi, a u tom pogledu mu ni kritika Bettelheima — iz istih razloga — nije mogla pomoći. Videti: A. Emmanuel: Neekvivalentna razmena, iz. Komunist. Beograd. 1974.

⁵⁶ Trgovački profit, po Rikardu, samo će se povremeno naći iznad proseka opšte profitne stope, a onda će se privlačenjem kapitala u tu granu povući na niži nivo. Videti: K. Marks: Kapital III... op. cit. str. 302. i D. Rikardo: Načela... op. cit. str. 68. i sl.

⁵⁷ K. Marks: Teorije III... op. cit. str. 242.

⁵⁸ K. Marks: Teorije... III, str. 242.

rens to pokazuje (značaj terms of trade F. I.) loš je. To je obično pričanje o tražnji i ponudi.⁵⁹

Bitno je da Marks, uvodeći ovaj novi spoznajni postupak, ne napušta onaj ranije analizirani koji polazi od priznatog uticaja spoljne trgovine na profitnu stopu⁶⁰ i koji govori o procesu verifikacije individualnih vrednosti u inostranom privrednom prostoru. Tu dolazi do neekvivalentnosti vrednosti robe i količine novca, ali se to, samo po sebi, još ne može označiti eksploatacijom. Da bi se došlo do nje, potrebno je agregiranje odnosa među zemljama.

Razvijajući agregate razmene među zemljama dolazimo u mogućnost da na izmenjen način posmatramo i ocenjujemo *ostvarene* robne tokove među zemljama.

Time što upoređujemo različite količine rada, koje se razmenjuju među zemljama mi, zapravo, po Marksu, uvodimo još jednu novu liniju (kriterij) vrednovanja te razmene (pored onih izloženih povodom razmatranja treće kontroverze). Ako zemlja daje više rada u zamenu za manje rada, ona je *eksploatisana* strana u toj razmeni. Ako zemlja daje manje rada za više, ona u toj razmeni ostvaruje ekstraprofit sui generis: ona drugu (druge) zemlje eksploatiše. Eksploatiše uvek favorizovana, bogata, ekonomski napredna zemlja.⁶¹

Eksploatacija ima za Marksa uvek pežorativno obeležje. To čak i onda kad eksploatisana zemlja na osnovu *drugih* kriterija vrednovanja ocenjuje *ostvarene* tokove kao korisne, što još ne znači da mora svaka spoljna trgovina biti korisnija od njenog ograničavanja. Na taj način se, samo prividno protivurečno, povezuje eksploatacija (kroz neekvivalentnu razmenu među zemljama) sa spoljnom trgovinom preduzeća koja deluju na osnovu motiva imanentnih kapitalističkom načinu proizvodnje (profit) i koja ostvaruju za sebe određene individualne koristi. Neželjeni efekt eksploatacije na osnovi neekvivalentne razmene ostaje i kad zemlja tom razmenom dobija

⁵⁹ K. Marks: Teorije III... op. cit. str. 242.

⁶⁰ To će učiniti teorija spoljne trgovine A. Marshalla i njegovih sledbeniku (na bazi krivulje uzajamne tražnje) i naći se u beznadnom dualizmu analize unutrašnjih i spoljnih ekonomskih odnosa (koji će ostaviti mnoge tragove i u savremenoj ekonomskoj misli i praksi, pa i u našoj).

⁶¹ »Posmatrajući i samo Ricardovu teoriju — što Say nije zapazio — mogu se tri radna dana neke zemlje zameniti za jedan dan neke druge zemlje. Zakon vrednosti biva tu bitno modifikovan... U ovom slučaju bogatija zemlja eksploatiše siromašniju, pa i onda kada ova razmenom dobija...« K. Marks: Višak III... op. cit. str. 250;

»Favorizirana zemlja dobiva u razmjeni natrag više rada za manje rada...« K. Marks: Kapital III... op. cit. str. 203; tako i: »Sasvim kao što tvorničar koji iskorišćuje kakav novi pronalazak prije njegovog uopćavanja, prodaje jeftinije nego njegovi konkurenti, a ipak prodaje iznad individualne vrijednosti svoje robe, tj. realizira kao višak rada specifičnu višu proizvodnu snagu rada koji on primjenjuje. Tako on iskorišćuje ekstraprofit.« K. Marks: Kapital III... op. cit. str. 202.

inostrane proizvode s manje rada nego kad bi ih sama proizvodila⁶², jer se i tu radi o dva nivoa kriterija, pri čemu upravo ovakva vrsta koristi od razmene može biti posledica čitavog sistema drugih oblika ekonomske i neekonomske eksploatacije, pored onih koji proizlaze iz neekvivalentne razmene.⁶³

Rikardo ovaj kriterij eksploatacije ne može da vidi, jer ga zaklanja njegova teorijska konstrukcija. U svom školskom primeru razmene između Engleske i Portugala, on zapravo tvrdi da *Engleska* (kao bogatija zemlja) daje više rada u zamenu za manje rada; i obratno, *Portugal daje manje rada* u zamenu za više rada⁶⁴, Rikardo očigledno ovaj *paradoksalni* odnos ne može smatrati odnosom eksploatacije, pa prema tome, on i ne može biti neki kriterij ostvarene razmene. Njemu to izgleda kao normalna pojava (suprotno Marksu) u kapitalističkoj robnoj privredi. Njega taj odnos u suštini i ne interesuje (iako ga zapaža kao fenomen neekvivalentne razmene), jer je sav usmeren na odnos između količine rada koja bi se morala utrošiti u zemlji kad ne bi bilo razmene.

Međutim, ovaj Rikardov paradoks počiva na njegovom uverenju da je nadnica u bogatijim zemljama (u zemljama s višom produktivnošću rada) viša, a niža u siromašnijim (s nižom produktivnošću rada). Stoga je, po Rikardu, takav i odnos vrednosti proizvoda u tim zemljama (viša vrednost proizvoda u Engleskoj i niža vrednost u Portugalu). Ovaj paradoks se gubi onog časa kad se ispravno ospori pojednostavljena korelacija između visine produktivnosti rada i visine nadnica i ako se analizom utvrdi da u manje razvijenim zemljama i pored niskih nadnica može tržišna vrednost roba biti znatno iznad njihovih tržišnih vrednosti u razvijenim zemljama⁶⁵. Međutim, baš će mogućnosti unutrašnje eksploatacije u manje razvijenim zemljama i iskorišćavanje bogatih prirodnih sirovina omogućiti da u razmeni s drugim zemljama tržišne cene ovih proizvoda ipak budu na potrebnom niskom nivou.⁶⁶

Zato Rikardo, u celini gledano, pri ostvarenoj neekvivalentnoj razmeni vidi samo koristi, dok Marks vidi eksploataciju, čak i kad razmena donosi određene vrste koristi.

Eksploatacija među zemljama rezultat je složenih istorijskih okolnosti u kojima su se našle pojedine zemlje u toku svog razvoja.

⁶² K. Marks: Kapital III... op. cit. str. 202 »Isti odnos može se dogoditi i prema zemlji u koju se robe šalju i iz koje se robe dobivaju; naime da ta zemlja daje više opredmećenog rada u naturi nego što dobiva, a da pri tom ipak dobiva robu jeftinije no što bi je sama mogla proizvoditi«.

⁶³ Opširnije videti I. Fabinc: Strategija... op. cit. pogl. VIII »Prema novim obalama« i I. Fabinc: Kriterijum progresivnosti protiv dominacije i eksploatacije u međunarodnim ekonomskim odnosima. Socijalizam, br. 4. Beograd 1977.

⁶⁴ D. Rikardo: Načela... op. cit. str. 72.

⁶⁵ Upravo to proizlazi iz Marksove analize o nacionalnoj različitosti nadnica. Videti: K. Marks: Kapital I... op. cit. str. 490. i sl.

⁶⁶ K. Marks: Kapital III... op. cit. str. 203.

Ako se ona ispoljava (i ukoliko se ispoljava) na području razmene, ona se ne može otkloniti promenama u toj pojavnoj sferi, nego samo promenama u osnovama iz kojih izvire. Baza odnosa eksploatacije nalazi se iza razmene u različitim karakteristikama društveno-ekonomskog razvoja zemalja. Stoga se ovi odnosi mogu otkloniti samo u složenoj bitki za druge društveno-ekonomske odnose među zemljama.

Iako je neka krupna pitanja sadašnjice samo vizionarski naznačio, Marks je celom svojom naučnom aparaturom unapred pokazao kako se treba oslobađati pojednostavljenih recepata o ukidanju ove neekvivalentnosti. I to još ponajviše onih koji bi polazili (poput teza Emannuela) od razvijanja antagonizma između radničkih klasa pojedinih zemalja i od njihove navodne odgovornosti za deformacije koje proizlaze iz neekvivalentne razmene.

NEKOLIKO ZAVRŠNIH RAZMIŠLJANJA

Sadržaj ispitivanih kontroverzi otkrio je neočekivano intenzivnu vezu s mnogim savremenim problemima međunarodnih ekonomskih odnosa. Sada se već može sa sigurnošću kazati da je značaj Marksove integralne kritike upućene Rikardu svakako u tome što ona uklanja teorijsku podlogu raznim sistemima mišljenja i delovanja koja žele da se oslanjaju na originalnu ili adaptiranu Rikardovu misao.⁶⁷ Ali je za razvoj teorijske misli isto toliko značajno što je upravo ova kritika omogućila odbacivanje tesnog i zagušljivog teorijskog okvira u koji je Rikardo saterao fenomene međunarodnih ekonomskih odnosa. To što se još kod Rikarda moglo oceniti kao dostojno velikog ekonomskog mislioca, može kod neorikardijanaca biti samo još ukrućena i zastarela paradigma, u suštini beg u prošlost usled nesposobnosti savlađivanja teških, često i užasavajućih problema, u koje su se sapleli savremeni međunarodni ekonomski odnosi.

Marks, naprotiv, kao da je svojim mislima otvarao prostor budućim istraživačima. Dosledan sebi, samo je nedovršen i mogao ostati, ali ne i nezaokružen u celini misli.

Manje je poznato da je moguće približiti (hipotetičnu) Marksovu kritiku Stolper-Samuelsonovog teorema onoj kritici koju je HOS modelu (Heckscher-Ohlin+Samuelson) pre dve decenije uputio K. Lancaster u okviru razgranatih strujanja koja su nagrízala taj model.⁶⁸

⁶⁷ Smatram da je prof. dr Ž. Mrkušić potcenio značaj uticaja Rikarda kod nas i u svetu kad je na ovogodišnjem Savetovanju o novom međunarodnom ekonomskom poretku u Beogradu (15. i 16. mart) izrazio mišljenje da oživljavati tu kritiku znači udarati na otvorena vrata. Dovoljno bi bilo i danas proveriti popularnost i nekontrolisanu upotrebu termina i ideja iz Rikardove teorije spoljne trgovine u našoj praksi.

⁶⁸ Videti odlomak: Karl Marx versus Stolper+Samuelson u I. Fabinc: Zaštitna politika... op. cit. str. 208.

Kritikujući Torrensov pristup problemima terms of trade, Marks je nastupao sa pozicija koje će postkejnzijance dovesti do nužnog povezivanja odnosa razmene među zemljama s procesom formiranja i raspodele dohotka u njima.⁶⁹

Grahamova kritika konsistentnosti Rikardovog modela (s dva proizvoda i dve zemlje) otvoriće pravac savremenih matematskih modela spoljne trgovine, koji će, i pored svojih poznatih opštih teorijskih ograničenja, podsticati interesovanje za ispitivanje Marksovih spoznaja na području kružnog kretanja kapitala u procesu društvene reprodukcije. Tome se priključuju i aparatura matrice međunarodnih ekonomskih odnosa i sistem kompleksnog povezivanja nacionalnih procesa reprodukcije.

S opadanjem značaja monizma u monetarnoj teoriji sve će se manje moći mimoilaziti Marksova dostignuća na području teorije novca i kredita, pa i u teoriji međunarodne likvidnosti i platnog bilansa.

Marksovi radovi i danas su teorijski izvor za razumevanje kompleksnih oblika eksploatacije u međunarodnim ekonomskim odnosima. Ova i mnoga nova istraživanja nemaju svrhu da nas blokiraju u uverenju da ne postoje izlazi iz protivurečja savremenog sveta, pa da se prepustimo zatvaranju i izolaciji. Naprotiv, Marksova misao i sad podstiče na delatnost koja želi svet dominacije i eksploatacije povesti u svet međunarodne saradnje i solidarnosti.

U stvari, Marksova prednost pred Rikardom i jeste u tome što Rikardo posle nestanka podsticajnog plamena profitne stope i nije mogao da vidi neki nastavak postojanja svog sveta. Marks, naprotiv, upravo u odumiranju tog spiritusa movensa kapitalističkog društva i u agoniji održavanja kvantuma profita velikih i povezanih koncentracija kapitala vidi osnovu početka lepšeg i boljeg života u izmenjenom svetu.

Prof. Dr. IVO FABINC, Faculty of Economics, Ljubljana

IMPLICATIONS OF MARX CRITIQUE OF RICARDO'S THEORY OF FOREIGN TRADE ON CONTEMPORARY ECONOMIC THOUGHT

S u m m a r y

Since the pioneer article, written by Milentije Popović, on the exploitation in foreign trade, the Yugoslav economic thought has been continually engaged in examining the Karl Marx theory of international economic rela-

⁶⁹ Iscrpnu analizu ovih i drugih tendencija u razvoju zapadne teorije spoljne trgovine videti u: I. Fabinc: Zaštitna politika... op. cit. posebno poglavlja II, V, VI, VII.

tions. This article is aiming at synthesizing and developing the research made by the author in this field until present by analyzing the Marx's criticism of the D. Ricardo's theory of foreign trade. This criticism is justified in the period showing a great interest in knowing the original thoughts of the two economic thinkers.

The author thinks, in particular, that the partial criticisms, mad until now, of the parts of the Ricardo's theory of foreign trade, and especially the so-called theory of comparative cost (it should be more correctly called the theory of comparative values), have not been successful enough as they have not been connected with the complex criticism of his general theoretical basis. It is considered, therefore, a significant question, not whether, but how we agree, or not, with Ricardo. And Marx's criticism was made just in the way to make possible to answer this question.

The author has concentrated the Marx's critical appraisal in relation to the three controversies and to the problem of the so-called nonequivalent exchange. The central idea of this critical appraisal for Marx is whether Ricardo consequently applies his definition that within the capitalist system the value is determined by working time and whether he explains the controversies between the imaginary and the actual movement of the system.

In the first controversy Marx contests the Ricardo thesis that foreign trade does not affects the average rate of profit (exception made for the case of imports, directly affecting the wage level). He develops an opposite thesis that foreign trade changes the average rate of profit,

(a) by affecting the wage level and by changing the organic composition of the capital, and

(b) by making possible the expansion of the production.

This approach makes possible the understanding of the process of departing of the value from the prices realized in foreign trade, and that in the way to explain the verification of the individual values within the foreign system of forming the market values. This is the basis of the matrix approach to the problems of connecting the national processes of reproductions, linking the Marx's thought to the contemporary scientific mechanism.

In the second controversy Marx contends Ricardo's eliminating the export and import flows from the process as a whole of the reproduction and their constructed connecting into a special system of equilibrium, based upon the changes in the domestic price levels and gold movements. Marx, on the contrary, starts from an integral connecting of the national processes of reproduction and from a critical analysis of the Ricardo theses on the double value of the monetary commodity and the common depreciation of the monetary commodity and of the paper money, it being, among other things, a consequence of Ricardo's lack of knowledge of the category of the latent monetary capital. The movement of money in foreign trade does, therefore, not essentially differ from the manner of its movement in the domestic trade.

In the third controversy Marx, as opposed to Ricardo, develops the thesis on the connection of the foreign trade aims and of the different class

interests. He links Ricardo's pleading for the policy of free foreign trade with his preoccupations in connection with a continual decreasing in the rate of profit, endangering the capitalist system and the domination by England. Marx (and F. Engels, as well as V. I. Lenin) emphasize the interest of the working class that the foreign trade policy should be such as to stimulate the social reform (the relativism in the policy). They, however, also in regard to the relations between the countries within the framework of the capitalist system, allow of the possibility that the restriction of foreign trade can be as advantageous as free trade.

Distinguishing the nonequivalent exchange among the countries from the phenomenon of departing of the prices from the values, Marx develops a global analytical mechanism of the terms of trade among the countries. This makes possible to define the exploitation practised through foreign trade, even in the case when the economic subjects or the countries as a whole, at another level of valuating, realize certain advantages.

Yet this exploitation in the exchange is based upon deeper roots, first of all, upon a nonequivalent level of the economic development and upon higher levels of exploitation — through dominating the socio-economic development of the other countries. The knowledge of the root of these undesired relationships among the countries is, in author's opinion, necessary if we want to create a world of mutual co-operation and solidarity.

The entire article, and in particular the final considerations show the connection of the Marx's observations with the new trends in the economic scientific thought and practice in the international economic relations.

ИВО ФАВИНЦ, Экономический факультет, Любляна

ВЛИЯНИЕ МАРКСОВОЙ КРИТИКИ РИКАРДОВОЙ ТЕОРИИ ВНЕШНЕ- ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ НА СОВРЕМЕННУЮ ЭКОНОМИЧЕС- КУЮ МЫСЛЬ

Резюме

Югославская экономическая мысль, начиная с работы Милентия Поповича об эксплуатации в сфере внешней торговли вплоть до наших дней постоянно занимается изучением теории международных экономических отношений, данной Марксом. Настоящее сообщение стремится обобщить и развить исследования автора в этой области, анализируя при этом Марксову критику теории внешней торговли Д. Рикардо. Эта критика уместна в период когда появляется большой интерес к знакомству с воззрением обоих мыслителей-экономистов.

Автор также считает, что частичные критики теории Рикардо о внешней торговле, в частности т. н. теория сравнительных издержек (которую было бы правильнее назвать теорией сравнительных стоимостей), не дали определенного успеха, т.к. не находятся в связи с комплексной критикой общей теоретической базы. Поэтому, по автору, важно указать не на согласие с Рикардо, а в чем мы согласны, а в чем нет. Марксова критика дает возможность ответить на этот вопрос.

Критическую оценку данную Марксом автор использовал в области неэквивалентного обмена. Маркс считал главной идеей этой критики вопрос дали Рикардо последовательно применены свое определение определения что при капитализме стоимость определяем посредством рабочего времени и объясняет ли он противоречия между кажущимся и подлинным развитием системы.

Маркс оспаривает Рикардов тезис о том, что внешняя торговля не влияет на среднюю норму прибыли (кроме импорта товаров, непосредственно влияющих на размер наемной платы). Он развивает противоположный тезис — внешняя торговля меняет среднюю норму прибыли.

а) влияет на размер платы и когда изменяет органический состав капитала и

б) когда способствует расширению производства.

Такой подход способствует пониманию процесса отклонения стоимости от осуществленных цен в области внешней торговли и это таким образом объясняет подтверждение индивидуальных стоимостей в зарубежной системе формирования рыночной стоимости. Это является основой главного подхода к проблемам увязки национальных процессов воспроизводства, что, в свою очередь, указывает на связь воззрения Маркса с современной научной аппаратурой.

Во-вторых Маркс оспаривает выделение процессов ввоза и вывоза из совокупного процесса воспроизводства и искусственное объединение в особую систему равновесия, на основании перемен внутренних цен и цен на золото. Маркс исходит противоположно Рикардо из интегральной связи национальных процессов воспроизводства и из критического анализа тезисов Рикардо о двойной стоимости денежного товара и совместных депрессий денежного товара и купюр, что однако, является не чем иным, как названием о существовании категории латентного денежного капитала. Движение денег в сфере международной торговли поэтому не отличается, по суди дел, от движения денег на внутреннем рынке.

В-третьих Маркс развивает (а этого нет у Рикардо) тезис о взаимной связи целей внешней торговли и различных классовых интересов. С этим он связывает защиту политики свободной внешней торговли Рикардо с его теорией о постоянном снижении нормы прибыли которое грозит капиталистической системе и господству Англии. Маркс (и Ф. Энгельс, а затем и Ленин) подчеркивает интерес рабочего класса к такой политике внешней торговли, которая бы способствовала общественному преобразованию (относительность в политике). Однако они в отношениях между странами в рамках капиталистической системы допускают воз-

возможности того, что ограничения во внешней торговле будут полезны также как и свободная торговля.

Отличая неэквивалентный обмен между странами от явления отклонения цен от стоимости, Маркс развивает глобальную аналитическую аппаратуру обмена между странами, что способствует определению эксплуатации, которая вершится при помощи внешней торговли, даже и в том случае когда хозяйственные субъекты или страны в целом на другом уровне стоимости получают определенную пользу.

Однако эта эксплуатация в процессе обмена имеет более глубокие корни и то, в первую очередь, в неодинаковом уровне хозяйственного развития и в высших видах эксплуатации, посредством господства над общественно-экономическим развитием других стран. Необходимо для создания мира взаимного сотрудничества и солидарности и вскрывать причины таких несправедливых отношений между странами.

